

BUDAPEST MŰVELTSÉGI ÁLLAPOTA 1824 KÖRÜL.

I.

A két testvérváros jelleme ez időben állapotodott meg olyanul, a minőnek főbb vonásokban mind a mai napig ismerjük. Buda, a főváros, a XVIII. századtól kapta jellemző alakját; Pest, az ország gazdasági központja, a XIX. század alkotása. Amaz a múlt, ez a jelen városa.

A középkori és a renaissance Budát a török uralom s a sok ostrom elpusztították. Mária Terézia és II. József állították helyre a várost, ez utóbbi ide helyezte az ország főhivatalait is. A XIX. század húszas éveiben Buda már kész város volt, körülbelül 35,000 lakossal; de úgy látszott, hogy gyors fölvirágzása el is érte tetőpontját s a fejlődés menete jelentékenyen meglassúdott. Az országos hivatalok s a főnemesek palotái még nagyrészt a XVIII. században épültek; Mária Terézia idejéből való volt az egyszerűségében bájos királyi palota is, Hillebrand műve, mely szinte a várkert dús lombjain látszott könnyedén nyugodni, s melyet csak a közepére toldott, ekkor már használatlan csillagvizsgáló torony éktelenített. S a várhegy lábánál, délre a népes Tabán, a ráczok városa, északra a Víziváros, melyet még az alsó várfalak romjai határoltak, ezeken túl az Országút és az Újlak (Neustift) nyúlt el; nyugatra a kedves Krisztinaváros kertjei és szöllei húzódtak. E vidékies, részben falusias jellemű városrészek mintegy koszorúval övezték a város gyöngyét, a hegyen nyugvó, méltóságosabb Várnegyedet. A sziklás

* E cikk részlet szerzőnek *Ferenczy István életrajza* című legközelebb megjelenő munkájából, a korkép azért van 1824-ből felvéve, mert ez évben került vissza Ferenczy Rómából.

Gellérthegyen apró házikók sorai — megannyi fecskéfészek — kapaszkodtak fölfelé; a szép vonalú oromtetőn az új csillagvizsgáló intézet szerény épülete vonult meg. Csöndes város volt Buda; egyszerű, szőlőművelő polgárok és nyugodt hivatalnokok tanyája. Nem csoda, ha a költői kedélyű, a *csendes ürességet* kereső Ferenczy ide telepedett; hajlama és emlékei ide vonzották. Itt legénykedett ő Balázs műhelyében, itt járt Kauschmann rajziskolájába, s a római tájak kedvelőjét a változatos, messze látóhatár és Buda szelíd halmai csábíták. Szent György piacza XVIII. századbéli épületei között emelkedett Sándor gróf új ízlésű palotája, empire formák egyszerű komolyságában, belül a modern kényelem messze földön híres pazarságával, vízvezetékekkel, fürdőszobákkal, központi fűtéssel, dúsgazdag, színpompás téli kerttel. Itt lakott Ferenczy s a budai csendből letekinthetett a hatalmas folyam túlsó partjára, a sivatag homokon gyökeret verő, pompásan fejlődő, pezsgő életű fiatal városra.

Pest a XVIII. század végén kezdett rohamosabban növekedni és csakhamar elérte, sőt túlszárnyalta Budát. 1820-ban lakosai számát 60,000-re becsülik; ekkor már az ország legnépesebb városa. A fejlődés gyorsaságában, az egykorúak megállapítása szerint csak Szent-Pétervár versenyez vele s csupán Észak-Amerika újonnan alapított fővárosai mulják felül. Növekvése természetes, s főleg földrajzi helyzetéből származó. Az ország közepén, az inkább háborús védelemre, mint békés kereskedelemre alkalmas fekvésű főváros tőszomszédságában, Európa éléskamrájának, a nagy magyar Alföldnek északi szegletén, a legnagyobb vízi-út partján, arra volt hivatva, hogy az ország gazdasági forgalmának központja legyen. A Duna mentén szakadatlan sorban állottak egymás mellett a hajók, s az áruk ki- és berakásának örökös zivaja élénkítette a homokbuczkás partot. A város keskeny körszelet alakban simult az éltető folyamhoz, de a száraz felől is, az országot minden irányban átszelő hatalmas utak torkolltak belé. Vác felől a mai Váczi-körút, Kassa, Eger felől a Kerepesi-, Erdélyből az Üllői-, Délmagyarország és Törökország irányából a Soroksári-út Ezen főutak közeit lassankint külvárosok töltötték ki. A vízi és a száraz utak megannyi ér, melyeken át ide hullámoz a magyar birodalom anyagi termékeinek árja s itt megosztva újra visszaömlik egész a legtávolabb részekig. A forgalom még nem egyenletes, nem egyformán az egész évre kiterjedő; a négy vásári héten torlódik főképen össze. Azonban *az ország szíve* meg volt és kezdé működését.

Kellemes tartózkodási helynek Pest nem volt mondható. A hirtelen növekvő városban nagyon vegyes népség verődött össze; sok élhetetlen, kit csak a könnyű megélhetés reménye csalt ide. Mint mai napság Nápolyban, töménytelen s tolakodó koldushad állta el az utakat; csonka tagjaikat, rút kelevényeiket mutogatva, s kimerítve a szánalomkeltés minden lehető furfangját. Az utczákon gyakran halomra gyűlt a szemét; rendes csatornázás vagy öntözés nem volt; szélben rettentő por, esőben feneketlen sár kínoztta a járó-kelőket. Vásár idején e kellemetlenségek hatványozódtak. Rossz ivóvíz és mocsaras környék segítette a fertőző betegségek pusztító hadjárait, s a fiatal város nem tudott ennyi baj ellen egyszerre küzdeni.

Az egykorúak mégis telve vannak Pest dicséretével. A mohácsi vész óta trespedő országban megrészegeti az embereket a fejlődésnek, az életnek ez első nyilvánulása. Növekvő lakosság, zaj, forgalom, földből kiemelkedő utczasorok és városrészek, gyorsan gazdagodó s palotákat emelő kereskedők, fényes kirakatok oly szokatlan látvány, hogy az emberek elvesztik a mérlegelés higgadságát. Az Uj-Vásártérről (ma Erzsébet-sétátér) az a vélemény, hogy a velencei Piazza San Marco után az osztrák császár birodalmának legszebb tere. Vagy minő furcsa nekünk, kik a Párisi Ház csúf kis épületét ismerjük, hogy a józan Schams (mások még jobban lelkesülnek) ezt írja róla: Als besondere und wahrlich seltene Verschönerung der Stadt Pest, verdient vorzugsweise gezählt zu werden: das neue Baron Bruder-, oder sogenannte Parisergäsehen, das seinen Durchgang aus der Herren- (ma Koronaherczeg-utca) in die Sehlängengasse hat. Die prachtvollen Ein- und Ausgänge, die kunstvolle Glasdecke, wodurch dieser Halle das Licht zuströmt, so wie überhaupt das schöne und niedliche Ebenmass dieser Anlage, gewährt dem Auge einen ebenso überraschenden als seltenen Anblick etc.* Az egyetlen, a mi teljesen megérdemli a leírók himnusait: a Dunapart -természeti szépsége. Estefelé a folyam sodra ellen ívben hajló hajóhíd megtelt sétálókkal, kik a Duna tiszta levegőjében élvezték a kettős város gyönyörű látványát.

Pest lakossága ekkoriban túlnyomó részt német. Utczán, sétahelyeken, kávéházban vagy színházban azt hihetne az ember, hogy Németország valamelyik városában van. A kevés

* Schams. Beschr. der Freystadt Pest. 92. 1.

számú magyar ügyvéd, hivatalnok, diák vagy vidéki birtokos elvész a sokaságban. Társalgási nyelvök ezeknek is gyakran a latin. S mégis ez idegen város lesz a magyar újjáébredés egyik tényezője. Az államtest anyagi vérkeringése megteremtette magának központi szervét, s *az ország szíve* nemsokára eszmék és érzések egyesítésére s szétvitelére is alkalmasnak bizonyul.

II.

Magyarország teljes anyagi és szellemi kimerültsége után, a XVIII. század közepe táján mindkét irányban élénkülés állott be. Míg azonban a *gazdasági* föllendülés csakhamar központot alkot magának, s a század elején alig 2000 lelket számláló Pestet a század végén már több mint 30,000 lakosú jelentős várossá emelvén, innét szerveződik, addig a *tudományos* és a gyér *irodalmi* élet a legkülönbözőbb helyek közt oszlik meg. Az irodalom kiinduló pontja Bécs, később majd egyik, majd másik vidéki város nyomul rövid időre előtérbe. A XIX. század első két évtizedében, vezető hely híján, Kazinczy vezető személyisége levelezésével s utazásaival kapcsolja némileg össze az egymástól távoleső s idegen részeket. A meglepően növekvő és gazdagodó Pest természetesen már régóta csábító központul kínálkozott az irodalomnak is. Kármán József tette 1793-ban az első öntudatos kísérletet ez irányban, a külső körülmények folytán sikertelenül. Révai, majd a *pesti triász*, Horvát István, Szemere és Vitkovics viszont nem jutottak vezető szerepre; az előbbi tán csak kora halála következtében. Pestnek meg kellett várni a természetes fejlődés sorát. Az irodalomnak az az ága ver itt először gyökeret, mely legközelebb van a gazdasági élethez, melynek létfeltételei hasonlóak a kereskedeleméhez: az újságírás. Kulcsár István 1806-tól kezdve adja ki Tudósításait, az országnak csakhamar legelterjedtebb magyar lapját. 1817-ben indul meg a Tudományos Gyűjtemény, az első nagyszabású tudományos folyóirat. Lassankint megnövekszik a pesti magyar írók községe, ha nem írói foglalkozásuk hozta vagy köti is őket ide. Schams 1821-ben már 54-et sorol fel. Elhatározó fontosságú végül 1822-ben az *Aurora* megalapítása, mely a kor legjelesebb íróit vonja körébe. Ekkor válik Pest föltétlen irodalmi központtá.

Pest beavatkozása az irodalmi fejlődés menetébe esztétikai tekintetben is új korszak kezdetével esik egybe. 1772-től 1822-ig

a magyar írók két nemzedékének fő munkássága abban merül ki, hogy egy általános érvényű irodalomnak még hiányzó eszközeit, a formákat, a nyelvet, a művésziességet kifejlesztették. Versformák különbözősége választja el egymástól az iskolákat. Baróti Szabó és Rájnics prosodiát írnak, s költeményeik sorozata bevallottan csak példatár. Kevésbé nyíltan később is gyakorta a forma az egyedüli cél. A második nemzedék már a versformák mellett inkább a nyelvet a költői s a prózai kifejezőmódját alakítja. A művészi eszközök keresése közben a művészi tartalom visszaszorul. Virág így összegezi feladatát:

. . . hirdesd a régi dicsőült,
S mostani embereket, kik példák jóra lehetnek.

A költészet általában csak kétféle tárgyon próbálja ki formáit és szólamait: idegenből vett eszméken vagy hazai személyek dicsőítésén. Többé-kevésbé szabad fordítás és személyi irodalom az uralkodó. Formák fejlesztése, idegen eszmék átültetése leköti az erőket s az egyéni érzés és gondolkozás mélységei még föl nem tárulnak. Közélet híján az egyéni élet szűk, egyforma és szegényes; még oly kiváló költői tehetségek is, mint Berzsenyi és Csokonai, korlátozottak fejlődésükben. Egyedül az izzó faji érzés tör ki sajátos és értékes hangokban. Két generáció munkája készítette el az utat a költészet felé, de az Ígéret földjére csak a harmadik nemzedék léphetett.

Az *Aurora* elvszerűen kizárja a *személyi* irodalmat s e miatt az öregebbekkel súrlódása is támad. Az elv nem nagy fontosságú, de jellemző: kezdődik az alakban és tartalomban általános érvényű irodalom korszaka.

Az új irány nagy költője, Vörösmarty, váltakozva használja a versformákat, melyek előtte iskolákat különböztek el; a nyelvőrök s a nyelvújítók eredményeit egyesíti költői szólamában; a rendi s a faji érzés helyébe a nemzetit teszi s egyéni életét beviszi költészetébe. Az ország gazdasági központja egy új, az egész nemzetet átfogó költészetnek lett székhelye.

Míg Pest ekként nem új irodalmat termelt, hanem az ország irodalmi erőit egyesítette kebelében egy új korszak kezdetekor, addig a képzőművészet első hajtásai magában a városban gyökereznek. A vidéknek nem voltak művészeti szükségletei s nem voltak művészei sem. A XVIII. század folyamán csupán a főnemesség volt elég művelt és elég gazdag ahhoz, hogy kedve teljék a művészetben; s műveltségében bécsi lévén,

a bécsi termelésnek lőn fogyasztója. Hazai kastélyaink ez időből osztrák művészet termékei. Az egyház szükségleteit is jórészt Ausztria elégíti ki. A köznemesség nyugodtan élt igénytelen udvarházaiban; a városi élet pangott s az elszegényedett polgárságnak nem voltak művészeti vágyai. Egyedül Budán és Pozsonyban van élénkebb tevékenység; mind a kettőben bécsi hatás alatt, noha Pozsony viszont jelentékeny erőket ad a bécsi művészetnek. Pest még kicsiny s szegényes város; alacsony, rosszul épített házai közül csupán egy-két főúri palota s az Invalidusok hatalmas háza (később Károly-kaszárnya, ma Központi Városház) emelkedik ki.

A XIX. század kezdetén ellenben Pest emelkedése számos köz és magánépítkezést tett szükségessé. Az első évtized legnagyobb műve, a 3000 nézőt befogadó városi színház (a mai Haas-palota helyén) Aman bécsi építész tervei szerint épült ugyan (1808—1812), de a hazai vagy itt letelepedett építészeknek is jelentékeny szerep jutott a város újjáalkotásában. 1804-ben készítette el Hild építőmester Pest szépítési tervét, s az 1808-ban megerősített szépítő bizottság, József nádor elnöksége alatt, e terv szerint intézte a város építési s rendezési ügyeit. Az új magánpaloták a klasszicizmus nemes ízlésében épültek, s e finoman rajzolt, kedvesen díszített házak adják meg ma is a Deák Ferencz-tér és utca, a Gizella tér, Dorottya-utca, Mária Valéria-utca stb. jellegét. A gazdagabb házakon sohasem hiányzik a szobrászati dísz, változatos frízek, beeresztett domborművek élénkítik a homlokzatot, a barokk kor hagyománya tovább él az orom címerdíszében, a fülkébe gyakran álló alakok kerülnek. 1824-ben Pesten nyolcz szobrász működik, közülök ketten, Dunaiszky és Bauer, már nagyobb nevezetességre is tettek szert.

Dunaiszky munkássága rendkívül kiterjedt, úgyszólván gyárszerű volt. Máig is látható, jellemzőbb művei: négy fából faragott szobor a krisztinavárosi templom két első mellékoltárán, egy gipszdombormű és két fafaragvány a Szépművészeti Múzeumban. Főfoglatosságára síremlékek készítése és templomok berendezése, s ilyen irányú tevékenysége az egész Országra kiterjed. Alapos képzettségű, ügyeskezü szobrász létére is egyre lankad ambíciója, s csakhamar teljesen elhatalmasodik rajta az üzleti szellem. Ugyanígy jár ifjabb kartása, Bauer Mihály is. Díszítő feladatok sokaságában, a művészetnek üzleti gyümölcsöztetésében merül ki tehetsége. Ez a sorsa többi társának is, Schmeltzernek,

a budai Held Frigyesnek, s mindazoknak, kiknek együttes emlékét már csak nevet vesztett művek őrizik.

Mind e művészek, nevök, ránk maradt írásaik vagy munkásságuk tanúsága szerint, a pesti németiséghez szítottak s annak művészeti szükségleteit elégítették ki első sorban. E társadalom pedig híjával volt annak a magasabb eszmények felé való törekvésnek, mely a művészeket is emelkedettebb alkotásokra sarkallta volna. Nyelve ugyan a nagy német művelődéshez kapcsolta, azonban attól földrajzilag elszakítva, a magyar alkotmány épületébe helyeztetve, nem vett tevékeny részt a német kultúrmunkában, s csak az onnan kapott, elgyengült, sokszorosan megtört sugarakon melegedett. Bécs utánzása volt az eszmény, s a nagy városi színház jobbadán selejtes bécsi bohózatokból álló műsora jelzi a szellemi szükségletek átlag színvonalát. A pesti német újságok, a Gemeinnütziges Blätter és a Pannónia, nagy írói készség és a magyar hazafiság folytonos hangoztatása mellett is kellemetlenül éreztetik ama erkölcsi erő hiányát, mely a Tudományos Gyűjtemény naiv és nehézkes füzeteit annyira vonzókká teszi. E társadalom kicsinyes üzleti szelleme átjárja a művészetet is, s az díszítő feladatokon túl nem emelkedik.

A nagy és gazdag német város számára szűk anyagiak közt küzködő magyar írók kis csapata teremti meg a nemesebb fejlődés lehetőségét. Igaz, hogy a kis csapat mögött nagy erő, az egész ország magyarsága van. S a lelkes csoport érzi a már-már megalkotott nemzeti irodalom mellett a nemzeti művészet szükségét is. A Tudományos Gyűjtemény megnyitja második évfolyamában művészeti rovatát. »Ezen hazai levelek időről-időre hadd ismertessék meg a' hazai mívészeket, és az ő mívészi termékeiket; azok életének jeles környülállásait, ezeknek tudva helyes megítéltetését; hadd épüljön ez által a' honnyi mívésztségnek egy oltár, mellyen a' mívész hazafi mívével, 's a' ki ért hozzá, tisztelésével áldozzon, a' tanítvány pedig buzdíttatást, 's a' betsmérlő Kajánság erkölcsi Nyavalyája ellen orvoslást találjon.«* A derék Krüchten József írja e sorokat, s indítja meg régibb és egykorú művészeink életadatainak közlését. A Tudományos Gyűjtemény kísérletet tesz, hogy a pesti művészeket meghódítsa a magyar művelődés számára. Dunaiszky Lőrinczről cikket ad, közli

* Tud. Gyűjt. 1818. II. k. 135. 1.

élete folyását, munkáit és ekként végzi: »Óhajtani való, hogy ezen betses Honnyi Mívész már most a' hazafiak' faragásához is fogjon és a' mellett, hogy fát, követ, értzet, mintegy elevenít szobraiban, és lelkesít, némelly *élő lelkes szobrokat* is az iffjúságból magához hasonló mívészeknek képesítsen; tsak ez lévén *egyedül való* bizonyos útja, módja a' mívészesség gyarapításának, és tellyes *honnyosításának*.«* A buzdítás kárbaveszett, Dunaiszky továbbra is megmaradt a díszítő ipar jövedelmezőbb foglalkozásánál. Három fiát, Henriket, Gusztávot és Lászlót is e mesterségben nevelte, de László, a Lendvay-szobor alkotója, már be fog lépni a győzelmes magyar művelődés seregébe.

A magyar írók községe ekként hiába várta, hiába kereste a nemzeti művészet megalapítóját. Azonban 1818-ban, ugyanazon évben, mikor a Tudományos Gyűjtemény Dunaiszky czikke megjelent, egy új »mécshatéle kezdett hallatszani hazánkban«. Bécsből, egy az akadémia pályadíjával koszorúzott magyar ifjú indult el Rómába, hogy Canovánál megtanulja a magasabb művészet titkait. A következő években egyre jönnek a biztató hírek Rómából, s 1824-ben már mindenki tudja, kitől várhatni a magyar művészet megteremtését. Ekkor már »minden igaz hazafi Ferenczy Istvánra figyelmez«.

Meller Simon.

* 1818. IX. k. 110—111. 1.